

آلمان کۆکلو روس تورکولوگو ویلهلم رادلوف

تورک دونیاسینی تورلو (مؤختلیف) یوللاردن آراشتیران اؤزگه بیلگیلر آراسیندا اؤزل بیر یئر توتان شخصیت لردن بیرید، هنج شوبیه سیز ۸۱ ایلیک اوزون عومرونون (۱۸۳۷-۱۹۱۸) اتمیش ایلینی بو اوغوردا چالیشمایا حصر اتمیش اولان آلمان کۆکلو روس تورکولوگو ویلهلم رادلوف دور. ۱۸۱۳ ساواشلاریندا ایشترک اتمیش اولان پروسیا اوردوسو یدک سوبایلاریندان و برلین شهر پلیس کمیسری ویلهلم رادلوفون تکجه اوغلو اولاراق ۵ اوجاق (یننی تقویمه گۆره ۱۷ اوجاق) ۱۸۳۷- ده آنادان اولموشدور.

ایلیک و اورتا اوخوماغینی برلین شهرینده اوخودوقدان سونرا، گلیرلری محدود اولدوغو حالدا اوشاقلارینین جددی بیر تحصیل گۆرمه سینی ایسته ین عاعله سینین تشویقی ایله ۱۸۵۴-جی ایلین پاییزیندا، ویلهلم هله ۱۷ یاشیندا ایکن برلین اونیورسیتیه سینین فلسفه فاکولته سینیه گیرمیشدیر. اورتا مکتبه ایکن آن چوخ آلمان ادبیاتی و کلاسیک فلولوژی معلم لرینین درس لرینی سئومیش، بونلاردان خصوصاً کلاسیک ادبیات اؤیرتمنی و یاخشلی بیر پداقوق اولان اونیورسیتیه دوچنتی بنارین - نین، رادلوفون ینتیشمه سینده اونملی رولو اولموشدور.

اونیورسیتیه یاشامینین ایلیک آیلاریندا معنوی علم لرین مؤختلیف قوللارینی یوخلامیش، اساس اولاراق اؤنجه الهیات تحصیل الماق ایستیش سه ده، آز زامان سونرا فیکرینی دیشتیره رک فلولوژی علمی نی سئچمیشدیر. تحصیلین بؤیوک بیر هیهسه سینی برلین ده اتمیش، ایکی سیمستر هاله - ده اولموش و دوکتر امتحانینی دا چنا - دا ورمیشدیر. (۲۰ مایس ۱۸۵۸) ... رادلوف موقایسه لی دیل بیلگیسینی قوران و اؤزلیکله هیندوژمن دیللرینین مقایسه لی قرامرینی یازان ف. بوب - ون سون درس لرینی دینله یه بیلیمیش، دیلچی و فیلسوف ح. ایستینتال - ین درس لرینی داوام اتمیش چنا - دا آ.ف. پوت - ون درس لرینی دینله میشدیر. بوتون بو عومومی درس لرین یانیندا رادلوف شرق دیللرینی ده ماراقلاناراق برلین ده باشلی جا و. اسکات - ین اؤیرنجی سی اولموشدور...

رادلوف - ون معلم لری آراسیندا و. ون هومبولد - ون فیکر لرینی داوام ائتدیرلردن آ.ف. پوت ایله ح. ایستینتالی گۆروروک. آنجاق بونلارین فیکرلری ده سونرالاری بیر - بیریندن آیریلیمیشدیر...

ویلهلم رادلوف، اونیورسیتیه تحصیلی دوورونده ح. ایستینتال - دان آرتیق آ.ف. پوت - ون فیکر لرینه باغلاناراق، قاباغیمیز داکا اثرینده دیل حادثه لرینی خالق پسیکولوژی سی ایله دئییل ده، اینسانلارین فردی خصوصیت لرله اچیقلاماغا چالیشمیشدیر.

رادلوف - ون شرق دیللرینه ماراقلاندیران معلیمی، داها سونرا آ. کاسترن - دن قاباق لینقویستیک اؤزلیک لره دایاناراق تورک، مانچو، مغول، فین و قوزئیده کی آیری دیللر آراسینداکی قوهوملوغو گۆسترمه یه چالیشان ویلهلم اسکات اولموشدور.

بونلارا آیل رموسات کیمی "Tatarische Sprache" ادینی ورن و سونرا دا "Hochaslatiscih Sprachen" تعبییری تکلیف اذن و. اسکات ۱۸۳۶- دا ایفاده ائتدیبی کیمی، گۆردویو آراشدیرمانین ساغلام بیر کۆکه دایانا بیلمه سی اوچون داها چوخ - چوخ زامانا احتیاج اولاجاغینی دئمیشدیر.

بنله جه رادلوف، و. اسکات - ین تاثیر ایله اورتا آسیا و سبیری نین آز تانینمیش دیللرینی اؤزونه چالیشما ساحه سی اولاراق سئچمیش، تورکجه ایله بیرلیکده مغول، مانچو و چین دیللرینی اؤیرندیبی کیمی، عیبرانی، عرب و فارس درس لرینی ده داوام اتمیشدیر. رادلوف بونلارین ایچریسینده مانچو تونقوز دیلری اوزرینده دوراراق قباقدکی آراشدیرمالارینی دا بو کونو اوزرینه یؤنلتمه یی دوشونوردو...

چنا اونیورسیتیه سینیه وردیبی uber den Einfluss der religion auf die Nationalitäten und Sprachen hochasiens آلی تنزی ایله ۲۰ مایس ۱۸۵۸ تاریخینده فلسفه دوکتورو درجه

سینی آلمیش، خالق مکتبی معلم لریندن بیرینین قیزی اولان Pauline Auguste Fromm ایله نسانلاندیقان سونرا، بو ایل معلیمی و. اسکات - ین توصیه مکتوبو ایله پترزبورگ شهرینه گئندی. ۱۸۵۴ - ده پترزبورگ - دا آچلمیش اولان "Vostochny fakultet" (شرق فاکولته سی) کاظم بی شیخ تئتاوی، ای. ن. برزین، د. ا. شولسون، و. پ. واسیلیف و پوپوف کیمی تانیلمیش شخصیت لریندن ده چاغریلمیش اولماسی، رادلوف - ون روسیه یه گئنده رک دوغو (شرق) دیلیرینی یئرینده اویرنمک حادثه لردن دیر.

یاکوت دیلینین قرامرینی یازان **او. بوتلیک** - ده او زامان پترزبورگ - دا یاشایردی. بو سیرالاردال. **وون. شرنک** اداره سینده کی سفر هیئت (۱۸۵۸) امور اطرافیندا اولوب آنجاق رادلوفون دا اشتراک اتمک ایسته دییی **ف. ب. ایشمیت** - ین شرق سفری هیئت ایهه بیر تورلو حرکت اتمیردی.

بونون اوزرینه بارون P. Meyendorff و F.A. schiefner کیمی دستکله ین لری ۱۸۵۹ مابئس آیندا اونو باتی (غرب) سبیری ده اولان **بارناوول** شهرینده کی یوکسک معدن چیلیک مکتبینه آلمانجا و لاتین جه اویرتمن اولراق تعیین اتدیردیلر.

ایلك آنلاشماسی بنش ایل مدتیپنده اولوب، معاشی ایلده ۱۰۰۰ روبل ایدی و بوندان باشقا، یازدا ده جه یی گزیلر اوچون هر ایل آیريجا ۷۰۰ روبل آیریلیمشیدیر.

بنله جه و. رادلوف - ون علمی فعالیتی بوندان بوندان سونرا باشلاردی. **بارناوولا** گلرکن هله ۲۲ یاشیندا اولدوغو حالدا، یاشیندا نه بویوک پلانلار داشیدییینی سونراکی ایلرده گوردیو ایشلر اثبات ائدی.

رادلوف سبیری ده ۱۸۵۹ دان ۱۸۷۱ ایلینه قدر ۱۲ ایل قالمیش، قیشدا اویرتمن لیک اتمیش یازدا دیل، اتوقرافیا و تاریخ وسایتی توپلاماق اوزره سبیری و تورکیستاندا یاشایان موختلیف تورک بویلاری آراسیندا گزینتی اتمیشیدیر.

رادلوف بو زامان ایچینده (کوزنتسک حوالیسی معدن چیلیک موقتیشی Freze - نین دعوتی اوزرینه ۱۸۵۹ - دا کنتدییی ایلك قیسا گزینتی استثناء) ایلك دفعه ۱۸۶۰ یازیندا و سون دفعه ده ۱۸۷۰ ده اولماق اوزره اون دفعه گزینتی اتمیش، آنجاق ۱۸۶۴ ده کسینلن مادی یاریم لاری یئنی دن آلماق مقصدی ایله پترزبورگا کئتمک مجبوریتینده قالدیغیندان گزینتی یئرینه یئنییه بیلمه میشدیر.

فرزه - نین (Freze) دعوتی اوزرینه گئندییی قیسا گزینسیندن **بارناوولا** دوندیو زامان، تصادفا اورادا اولان تومسک والیسی اوزرسکی - بی گورمه یه گلیمیش اولان آلتای تورکلری **مومسی** لریندن عبارت بیر هیئت له قارشیلاددی و اونون باشچیسیندن اوزونه سوزه اوستا بیرینی اویرتمن اولراق گوندرمه سینی ایسته دی. رادلوف، قیسا زامان ایچینده گلن یاکوب ادلی بو اویرتمن له بوتون یاز و قیش چالیشاراق آلتای اغزینی اویرندی و ۱۸۶۰ - دا باشلاپاجاق گزینسینه حاضرلاندی.

۱۸۶۰ - ۱۸۶۳ ایللری یازیندا آلتایلی، سویون، قازاق - قیرقیز، ابلی و آباکان تورکلرینی گوزه رک اونلارین دیللری اوزرینه بوندان باشقا روس - مغول تجارتی حاققیندا دا بیلگی توپلادی. ۱۸۶۰ یازیندا برلین - دن یئنی گلیمیش اولان قاریسینین و اویرتمن یاکوبون ایشتراکی ایله گئندییی گزی زامانی، ۱۸۴۳ - ۱۸۶۵ ایللرینده میسیونر **لاندیشف** ایله تانیشاراق سونرا اونو اوزونه اویرتمن و اماراش اتدیدی و اونون حیاتیینی Proben der Volksliteratur کیتابینین بیرینچی جیلدینده یاینلایراق ابدیلشدیردی.

۱۸۶۴ ایلینده مادی یاردیمی یئنی له مک مقصدی ایله پترزبورگا گئدینجه پ. میندورف (P. Meyendorff) اولموش اولدوغوندان باشقا حامی لر گزیمک ایجاب ائدی. آکادمی عضو پر، اونو سارای ندیمه سی **فراولین ادیتا** وان رادن له تانییش اتمک یولو ایله بو یولدا اونا یئنی ایمکانلار آچدی. رادلوف، ادیتا وان رادن - ین سالونوندا او زامانکی روسیا - نین بیر چوخ ادلیم شخصیت لری ایله تانیشماق فرصتینی تاپدی. سارای ندیمه سی اونو بویوک پرنسس النا پاولوفنا ایله تانییش اده رک مادی یاریم مسئله سی چوخ تنز دوزلدی. اورادان برلین و نیرولو گزه رک دینجلدی و یئنی گوجله بارناوولا دوندو.

رادلوف بو گزیرلی زامانی هر شئیدن اول تورک بویلارینین دیل و خالق ادبیاتینا و بو آرادا خالق بیلگیسی، آرکولوژی، جغرافیا، ایستاتستیک و اقتصادی ساحه سینا عاید بیلگیلر توپلادی. بارناوولدا قالدیغی موددت عرضینده هامیسی ۲۰ عدد اثر نشر اتمکله بر ابر، ایلک بنش ایله بیلگیلرینی تصنیف له چالیشدیغیندان، بو موددت ایچینده یاینلادیقلاری بیر نچه مقاله ایله سیاحتی حاققنداکى راپورلارا اینحیصار اتمیشدیر. *proben der volksliteratur der Turkichen stamme* "تورک بویلارینین خالق ادبیاتی یوخلامالاری" کیمی بویوک اثرلری آنجاق ۱۸۶۶-دان سونرا چیخماغا باشلامیشدیر (۱). بولومون منتی و ترجمه سی ۱۸۶۶؛ ۲، ۳. بولوملری ۱۸۶۸ و ۱۸۷۰). بونلار علم دونیاسیندا گنیش بیر ایلگی ایله قارشیلانمیش و **دورپات** اونیورسیتیه سی رادولفا بو اثرلری موناسیبتی ایله فخری دوقتور ادى ورمیشدیر. "*Honoris causa pro maxima intelligentia orientalium*.)

رادلوف، ۱۸۷۱ ایلین ایلک آیلاریندا بارناوولدان آیریلدی و یول اوستونده کازان -دان کچرکن بیر نچه گون تانیمیش روس میسیونری ن. ای. ایلمینسکی -نین (۱۸۲۲ - ۱۸۹۱) اونینده قوناق قالدی. ۱۵ ایل کازان و مصر مکتبلرینده اوخوموش اولان و کازان -داکی روس الهیات آکادمیاسیندا پروفسورلوق اوخویان ایلمینسکی، ایدیل بویو تورکلرینی چوخ یاخشی تانییر، بیر بیئرلی -دن فرق -سیز اولاراق تورکجه دانیشیر و بوراداکى تورک بویلاری آراسیندا خریستیانلیغی یایماق اوچون جانلا باشلا چالیشیردی.

او زامانکی کازان معارف مدیری شستاکوف، ایلمینسکی -نین اونینده رادلوف ایله تانیشاراق، اونا، ایدیل بویو مسلمان مکتبلری موفتتیش لیگی وظیفه سینی تکلیف اتدی. بو ایش، زورلا خریستیانلاشدیریلیمش مازانلی -لارا (کرشینلی -لره) عاید مکتبلری اداره دن ایلمینسکی -نین فعالیتتی نه موازی بیر چالیشما تشکیل اده جکتی.

اساس اعتباری ایله بونو قبول دن رادلوف، پلان اوستونده اطرافلی دانیشدیقدان سونرا پترزبورگا گتتدی. شستاکوف دا مسئله نی معارف ناظری قراف د. آ. تولستویا (۱۸۲۳ - ۱۸۸۹) دانیشدی. رادلوف، پرنس کنستانتین نیکولایویچ آرجیللیغی ایله بو ایشین دولت شوراسیندا سئزادان قراق گوروشمه سینی اونردی و خالق مکتبلری اوستونده آراشدیرما اتمک مقصدی ایله، روس معارف نظارتی نین امری ائتیندا یئنن دن باتی آوروپایا یولا دوشدو.

رادلوف برلین ده روس معارف ناظیری تولستوی طرفیندن ترتیب لنن بیرقوناقلیق دا، ناظرین دعوتی اوزرینه، آذربلیق میللت لرین مکتب لری حاققیندا دانیشدی.

۱۸۷۲ -ده مسلمان مکتبلری مسئله سی مثبت اولاراق حل ادیلدی و بنله جه رادلوف، کازان بؤلگه سی تاتار، باشکورت و قازاق مکتبلری موفتتیش لیینه تعیین ادیلدی. او زامان روسیا -دا روس لاردان باشقا میللت لرین (روس تعبیری ایله آذربلیق میللت لرین) دولت طرفیندن اداره ادیلن مکتب لری یوخ ایدی. تورک -تاتار مکتبلرینه، محلی اداره و یا بیئرلی زنگین شخصلر طرفیندن باخیلیردی.

میسیونر مکتبلری ایچ ایشلاری وکالتینه باغلی اولوب، معارف ناظرلیبی، ازیمیش میللت لرین آیدین لانما و تربیه سینا قارشی جبهه المیش دیر بوندان باشقا، دینی تصویبون تاثیر و روسلاشما قورخوسو اوزوندن، تورک اهالی اوزو ده قیسما یئنن اوصول مکتبلره مخالف گورونوردو. بو اوزدن رادلوف، معلم مکتبلری اچماقلا ایشه باشلادی. کازان معلم مکتبی آنجاق ۱۲ قاسم. ۱۸۷۶ -دا اچیلما بیلدی.

معلم لرین بیر قیسمی باشدا روسلاردان عبارت ایدی. اونجه معلم اولاراق کازانلی تورکلردن آنجاق بیر نچه جلب ادیله بیلیمشیر کی، بونلار Veteriner Teregul (طبیعی علم لر اوچون)، کازان اونیورسیتیه سی اوخونمانلاریندان (معلم لریندن) احمرایدی. بوندان باشقا رادلوف ادلیم کازان تاریخچیی شهاب الدین مرجانی ایله ده یاخیندان تانیشمیش و اونون اثرلری حاققیندا باتی دونیاسیندا بیلگی ورمیشدیر.

مرجانی، كازان آرکئولوژی جمیئیتینه عضو اولان ایلک امام دیر و سونرالاری كازان – دارادولوف طرفیندن آچیلان معلم مکتبینه دا دا اویرتمن لیک اده رك اسلام دینی بیلگیسینی و تاریخ اوخوشدور. رادولوف، كازان اویرتمن اوخولوندا اوزللیكله طبیعی علم لر تدریسینه اؤنم وریردی. ایلک ایللرده بورایا آلینان طلبه لر اوشاقلاردان دییل ده یتیمشیمش امام نامزدلردن عبارت ایدی و خالقین شوبهه سینی آرادان قالدیرماق اوچون، اوخولا آلینیركن دینی موضوعلاردان یاخشی امتحان ادیلیردی.

رادولوف، بو آرادا مسلمان قیزلاری اوچون ده بئر ایلک مکتبی آچماق ایستیردی. آنجاق اؤنجه هنج بئر اسلام قادینی بئله بئر اوخولدا اویرتمنلیك اتمه یی اوستمیردی. قیزلار اوخولو نهایت اوخوموش بئر قادینین اوینده آچیلما بیلدی ایسه ده، بو ایلک یوخلاما چوخ یاشامادی و طلبه آزیلغی سبب گؤستريله رك روس حؤکومتی طرفیندن باغلانديریلدی. (بیرینجی ایلده ۴ اکینجی ایلده ۸ طلبه سی وار ایدی.)

رادولوف، اسکیمیش مسجدرلین تعمیر ی زامانی، روس حؤکومتی طرفیندن بو کیمی مسجدرلین یانیندا بئر روس مکتبی آچیلماسینین شرط قویولماسینا دا شدت له قارشى گلدی و بو شرطین، روس مکتبی یئرینه مسلمان مکتبی آچیلماسی شکلینده دییشتیريلمه سینی ایسته دی. او، ایکی طرفدن ده انگل لرله قارشیشیردی. روس حؤکومتی یئرلی خالقین اویانماسینی ایسته میر، مسلمان اهالی ایسه رادولوف روس میسیونر تشکیلاتنین بئر عضوو اولارق باخیردی. بعضی متعصب تاتارلاردان روشوت آلان روس پلیسی، اسکی فیکیرلی مسلمانلارلا بئر اولارق رادولوف قارشى چالیشیردی. آنجاق بو کیمی دادسیز اولایلار کچیجی اولدو. بئر نچه ایل ایچینده ایدیل بویو تورکلری آراسیندا و آز سونرا روسیا ایچریسنده کی بوتون باشقا تورک اولکه لرینده ده گنیش بئر مدنی قالخینما گؤرونو. بو یولدا هر حرکتین رادولوفن تاثیرى ایله آچیلانماسی دوغرو اولمادیغی کیمی اونون طرفیندن گیریشیلن فعالیت، روسیا ایچریسنده کی تورک خالقلارینین اویانما حرکتینی تنزلهشدرمه یه هنج شوبهه سیز یارديم اتمیشدیر. تورکلر آراسیندا باسیم و کیتاب اولری، قزنت و مجموعه لر وچیخان اثرلرین سابى گون کنجديکجه ارتدی و ۱۹۰۵ – ده گنیش قالخینما حالینه آلدی. اویرتمن بئرلیکلری تدریس اوصولو اوچون جریانلار (یتنی لیک اوصولو)، مسلمان قادین بئرلیکلری و نهایت بوتون بونلارین بئر نتیجه سی اولارق مختارییت و یاروسیدان آیریلماق اوچون تام ایستیفال حرکت لر ی آریا گلدی.

رادولوف کازاندا ۱۸۷۲ – دن ۱۸۸۴ ایله قدر ۱۲ ایل قالدی و بو اسنادا اوزللیک له پداقوژی، فلسفه و عومومی لئقویستیک ایشلری ایله مشغول اولدو. بو زمان ایچینده ایریلی بالاجالی ۱۱ اثر یاینملا دی کی، ان اؤنملیری بونلاردی: اوچینیک نمتسکوو یازیکا (آلمانجا درسلیک)، پروبن دروولکس لیتاتور – کیتابینین ۴ – نجو بؤلومونو (متن و ترجمه)، "بیلیک" (کازان لهجه سینده اوخوما کیتابی)، "قراماتیکا روسکوو یازیکا" (تاتارلار اوچون روسجا قرامر)، "فونتیگ دئر نوردلین تورک ایسپرچن" و سایر. بو آرادا "اوس سبیرین" آدلی اثرینی چاپ اتمه یه حاضرلادی و کومان دیلی اوزرینه ده بئر مقاله یازدی.

رادولوف پترزبورگ – دا

۱۸۸۱ – ده برلینده توپلانان مستشرق لر کونفره سینده ایشترک اتیکدن سونرا رادولوف ۱۸۸۴ ده کازانداکی وظیفه سیندن آیریلدی و ۴۷ یاشیندا ایکن ۲۵ ایللیک بئر علمی چالیشماسینا دایاناراق پترزبورگ علمی آکادمیاسینین تاریخ و اسکی اثرلر قیسمینه عضو سنجیلدی و اورا گندیپ یئرلشدی بئله لیکله اوزونو بوس بوتون علم له مشغول اتدی.

همین ایل "کوداتکو بیلگ" (Kutadgu Bilig) نسخه سینی تنقیق اتمک اوچون ویانایا، ۱۸۸۶ – دا کریما، ۱۸۸۷ – ده باتی کاراملارینا گزمه یه گئتدی، ۱۸۹۱ – ده پترزبورگ آکادمیسی طرفیندن

اورهون بۆلگه سىنين آرکئولوژىك تەتقىقى اوچون دوزنلنن ھېيتىن باشىنا گنجه رك، ۱۸۹۱ – دە يىنە ھىمىن موسسە طرفىندىن بىر ھېيت لە تورفانا و ۱۹۰۷ – دە انتوقرافيا موزە لرینی تەتقىق اتمك آماجی ایله باتی آوروپایا گئىدی.

روما – داتولپاننان ۱۲ – نجى مىللت لر آراسى شرقیاتچىلار كونقره سىنده (۱۸۹۹) رادلوفون تەكلىفی ایله، مركزى پترزبورگ – داولماق اوزره " Association internationale pour l'exploration archeologique et linguistique de l'Asie centrale et de l'extreme orient" أدی ائتیندا بىر جمعیت قورولماسینا قرار وریدى و بو ایش هامبورگ – داتولپاننان ۱۳ – نجو كونقره ده (۱۹۰۲) یئنی دن دانیشیلاراق تصدیق ادیلدی.

رادلوف، روس اکادیمياسینداكى چالیشماسی ایله عینی زاماندا داھا بو ایشلری ده گوزوردو: (a) روس آرکئولوژی توپلومونون (جمیعی-نین) شرقیات بولومو نشریاتینین (trudi y vostochn.) (Atdeleniya imp. Russk, arch. Obschestva) یازچیلار ھېيتینده آلیق و ... (b) یىنە عینی موسسە – نین انتوقرافیا بولومونده آلیق، و ... (c) سىبرینى آراشیدیرما جمییتی باشچىسى، (d) پترزبورگدا دولزیدلن بودیست معبدی انشاء کومسیونو باشچىسى و (e) 20 اوجاق ۱۸۹۴-ده اولن شرىك – یىن یئرینه ۱۶ مارت ۱۸۹۴-دن باشلاپ اراق اکادیمیانین انتوقرافیا موزە سى مودورلویو.

رادلوفون پترزبورگدا یاپنلاننان اثرلرینین سایی ۱۰۰-ه یاخىندیر، او بورادا چالیشماسینی مدرن آغیزلار (لجه لر) مشغول اتمه ییب، اورتا دوور تورکجه سى ایله اسكى تورکجه اوزرىنده ده بویوک ایشلر باشلامیشدیر.

مدرن آغیزلارلا ایلگىلى آن اؤنملی اثری اولان «..proben der volksliteratu» - ون سون ۱۰ جیلدی، پترزبورگدا قالدیغی زامان یاپنلانمیشدیر. ۱۸۵۹ – دا بارناولو یئرلشه رك متن توپلادیغی زامان، ایکنجی بویوک اثری اولان versuch wörterbuches der der turk dialecte (تورك آغیزلاری اوچون سۆزلۆك یوخلاماسی) – نین پلانینى دا قوروموشدو. آنجاق بونون ایکنده بىر آرتیرمالارلا قورتارماسی مجبوریتیندن، ایلك بولومو چىخانا کیمی (۱۸۸۸) آرادان ۲۹ ایل كنجدی. آخیركى بولۇغت، هر التى بولومو بىر جلد تەشكىل اتمكله ۲۶ بولوم و ۴ جیلده (ھامىسى ۸۱۶۱ سونون و ۲۵۶ صحیفه ده) ۱۹۷۷ – ده قورتاردی.

۱۸۸۷ – ده (das turkische sprachmaterial des codex comanicus) و ۱۸۹۰، ۱۸۹۱، ۱۹۰۰، ۱۹۱۰ ایللرینده ۴ جیلده «كوتادكو بېلىگ» - یىن متن و ترجمه سینی یاپنلادی. بوندان باشقا آنادولوداکی سلجوق متینلری ایله ده ماراقلانیدری.

اونون اسكى تورکجه اوزرىنده كى چالیشما و اثرلرینه گلبنجه، بو مسئله باشلی باشىنا بىر تارىخیدیر. چىن قابىنقلاری ایله علاالدین جووینی کیمی بعضی ایسلام یازىچیلاری چىخىلارسا، آوروپالیلار، اسكى تورك یازىلارین آنجاق ۱۸ – جى یوز ایلین ایکنجى یاریسیندا بىلمیشدیلر. بونلاردان ایلك دانیشان هولاندالی ن. س. ویتسن، (۱۶۴۱ – ۱۷۱۷) چار بیرىنجى پیوتر (۱۶۷۲ – ۱۷۲۵) زامانىندا یاشامیش س. یو. رمزوف أدلی بىر روس مأمور و پولتاوا ساواشیندا (۱۷۰۹) روسلارا اسیر دوشه رك سىبر – یه سورگون ادیلن ایسوچلى سوبایلاردان ایسترنلبرگ (۱۷۲۶ – ۱۷۳۰) اولموشدور.

رادلوفون هله اوخونامیش اولان بو یازىلاری آراشیدیرماق مقصدی ایله ۱۸۹۱ – ده پترزبورگ اکادیمياسی طرفیندن ترتیب ادیلن بىر سفر ھېيتینین باشیندا اورهون بۆلگه سینه گئىدی. بو ھېيت ده اوندان باشقا اسچقوف، کلمنتس، دوبىن، یادرىنتسف و لوین کیمی بىلگىنلر ده وارايدى. رادلوف اؤنجه بو گزى حاققیندا بىر اؤن خبر (۱۸۹۲ – ۱۸۹۳) ده یاپنلادی و توپلانن بىلگىلری ایکی سرى حالیندا یاپنلاماغا باشلادی...

... یئنی سى و اورخون یازىلاری حاققینداكى فین نشریاتینا (۱۸۸۹ – ۱۸۹۲) و رادلوف طرفیندن یاپنلانن خرىته یه دایاناراق (۱۸۹۲، ۹۳، ۹۹، ۹۶)، داتیمارکالی دیل بىلگىنى و یلھم تومسن ده، رادلوف ایله یاریش حالیندا بو یازىلارین ایفباسینی آچىقلاماق اوچون چالیشیدری. تومسن، ۲۵

قاسیم ۱۸۹۳ تاریخینده اسکی تۈرك يازيلاریندا ایشله نن الیفبائین سررلرینی تامامیله آچماغا موفق اولدو و آراسیدیرمالارینین نتیجه سینی بیر مکتوبلا رادلوف بیلدیردی. بو کشف له ایلگیلی dechiffrement de inscriptions de l'orkhon et de l'enissei، ۱۸۹۴ آدلی ۱۵ صحیفه لیک بروشورونو ۱۵ آریق ۱۸۹۳ ده دانیمارکا آکادمیاسینا وردی و آچیقلاماسینی گۈسترن بیر لیستی رادلوف دا گۈندردی.

بو سئرا رادلوفدا ۱۱ دنه ایشاره نی آچیقلاما ایله بیرلیکده ، بوتون متنی آنجا ۱۸۹۴ ده نومسن – نین آچارینی ایشلتمک له اوخویا بیلدی و ایلک یوخلاماسینی Die altturkischen inschriften der mongolei I.Das Denkmal zu Ehren des pirnzen Kul Tegin ۱۸۹۴ آدلی آلتیندا ۳۵ صحیفه لیک بیر بروشور حالیندا آنجا ۵۰ نوسخه نشر اتدیره رک مسلکداشلاری آراسیندا پایلادی.

قیصا زامان ایچریسینده اوچ بۆلۈمده (مارت ۱۸۹۴ ، مای ۱۸۹۴ ، اکیم ۱۸۹۵) کوشو تسایدام (koshu tsaydam) یازیلارینی دا نشر اتدی و بونلاری سونرادان بیر کیتاب حالیندا بیرلشدیره رک بئنی دن یاپئتلادی. ۱۸۹۷ ده بو اثرلرین «Neue Folge» «بئنی سیرسی» او ایلین آر الیغیندا رادلوف و ملیورانسکی طرفیندن حاضیرلانمیش روسجا ترجمه سی و سونوندا ۱۸۹۹ مارتیندا تونیوکوک (Tonyukuk) یازیلارینی «Zweite Folge» «ایکینجی سیرسی» نشر ادیلدی. رادلوف او یغورجا الیازما متتلر اوزرینده آنجا ۱۸۹۸ – دن سونرا چالیشمایا باشلادی. بیر ایل سونرا Altuigurche Sprachproben aus Turfan ، ۱۹۰۶ – دا A. Grunwedel – ین سفرینده تاپیلان او یغورجا متتلر ایله Ein uiguicher Text aus dem XII. Jh. ، ۱۹۰۹ – دا Cuastuanit ، ۱۹۰۹ – ۱۹۱۲ Buss gebet der Manichaer ده آلتی کیتاب شکلینده Alturkische Studien ایله Uygurskie Fragment ۱۹۱۱ ده Kuan – shi – im puser و ۱۹۱۳ ده Suvarnapraabba نین متنی نشر اتدی، رادلوفون اۆلۈمۈندن سونرا مالوف ۱۹۲۸ ده Ugursche Sprachdenkmale آدلی آلتیندا بیر جیلد شکلینده ایری متتلری و ۱۹۳۰ ایلینده Suvarnapraabba نین یئنه رادلوف طرفیندن ترجمه ادیلمیش اولان کیتابی یاپئتلادی... آنجا اونون اۆزل حیاتی حاققیندا چوخ بیلگی الده اتمک مومکون دیلیدیر. ایشترنبرگ – ین مقاله سیندن اۆیرندیمیزه گۆره، آلمانیا داک ۱۸۴۸ عوصیانلاری کوزوکلویونده رادلوف بۆیوک تأثیر اتمیشدیر. رادلوف، یاشاییشی بویونجا فیلولوژی ایله بیرلیکده اۆز لئیکله فلسفه و کلاسیک ادبیاتی دا سئومیشدیر.

ایندی ده سیاتل ده اولان پروفیسور دوکتور ن. پوپه – نین یازدیغینا گۆره رادلوفون اۆلۈمۈندن سونرا آروادی برلینه دۆنموش و بیر نچه ایل سونرا بو شهرده اۆلمۈشدور، بیرنجی اوغللاری آکساندر ایسه ۱۹۳۰ سئرالاریندا پاریس – ده قورساق کانسربندن اۆلمۈشدور. آیریجا رادلوفون ایکي قیز اوشاخی واردیر.

فریدریش ویلهلم رادلوف اۆزو ۲۹ نیسان (بئنی تقئیمه گۆره ۱۲ مای) ۱۹۱۸ تاریخینده پترزبورگدا یاشاما کۆزلرینی یوموشدور.

رادلوفون اۆلۈمۈندن سونرا قورولان Radlofskiy krujok «رادلوف بیرلیگی» بارتولد – ون باشچیلیغی آلتیندا هر آی توپلاناراق ایلرجه بیلک (علم) چالیشماسینی سوردورموشدو. ۱۹۳۰ ایلینده بارتولد – ون اۆلۈمۈندن سونرا بو ایشی آ. ن. سمویلوویچ یۆنلتمیش ، آنجا ۱۹۳۷ ده بو بیرلیک داغیدیلاراق سمویلوویچ اۆلدورولموش و رادلوفون دا آلمان جاسوسو اولدوغو ایره لی سوروله رک آیینین یازیلاردا چکلمه سی قاداغان ادیلیمیشدیر. اونون آدلی (۱۹۵۳) – دن علمی اثرلرده یئنه گۆرونمه یه باشلامیشدی.

(و. رادلوف، سیبیر – دن ۱. جیلد، XIII – XXVII)

کۆچۈرن: جلال حسن اوغلو ۲۰۰۵ – جی ایل